

ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.942.5

doi: <https://doi.org/10.33270/03192401.24>

Власенко С. Б. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3645-9599>

Психологічна характеристика юридично релевантних емоційних станів

Метою написання статті є висвітлення однієї з найактуальніших проблем психології загалом і юридичної психології зокрема – проблеми психологічної характеристики емоційних станів особистості, що мають юридичне значення. **Методологія.** Провідним методом дослідження є теоретичний аналіз наукових джерел за цією темою. **Наукова новизна.** У статті визначено, що емоційні стани особистості набувають найважливішого значення в межах проведення судово-експертних досліджень. На підставі теоретичного аналізу визначено основні підходи до класифікації юридично релевантних емоційних станів. Встановлено важливість для юридичної психології таких емоційних станів, як афект, стрес, посттравматичний стресовий стан і фрустрація. Розмежовано поняття біологічного та психологічного стресу. Здійснено теоретичний аналіз посттравматичного стресового розладу як такого, що має юридичне значення. На підставі робіт знаних дослідників встановлено чинники, які ускладнюють перебіг посттравматичного стресового розладу, визначено критерії його діагностування. Проаналізовано поняття афективного стану. Здійснено порівняльну характеристику підготовчої стадії, стадії вибуху та завершальної стадії фізіологічного, кумулятивного, патологічного й аномального афекту (афекту в стані алкогольного та наркотичного сп'яніння). Досліджено стан фрустрації. Визначено, що фрустрація має тісний зв'язок з агресією та може призводити до дезорганізації поведінки. З'ясовано основні варіанти поведінки особистості, яка перебуває в стані фрустрації. **Висновки.** Встановлено, що найбільш дослідженим юридично релевантним емоційним станом є стан афекту, причому інші юридично важливі емоційні стани, зокрема кризові стани, конфліктні стани, пристрасть, є недостатньо вивченими з позицій юридичної психології, що становить перспективу подальших досліджень.

Ключові слова: емоційний стан; стрес; посттравматичний стрес; афект; фрустрація; судово-психологічна експертиза.

Вступ

Емоційне реагування особистості на зовнішні та внутрішні впливи є невіддільною частиною життя на кожному онтогенетичному етапі. Завдяки емоціям людина надає оцінку предметам і явищам навколишньої дійсності, власним думкам та переживанням; відчуває спонукання до діяльності в певному напрямі; організовує власну діяльність; передбачає розгортання подій. Емоції чинять вплив на пізнавальну сферу особистості та стан її здоров'я. Так, відповідно до поглядів психосоматики, накопичені негативні емоції в людини викликають різноманітні захворювання, що складно лікуються традиційними лікарськими засобами та часто потребують психотерапевтичного втручання. Саме емоції відіграють провідну роль у комунікативному процесі між людьми. Відсутність емоційного насичення унеможливорює існування такого виду діяльності, як мистецтво, оскільки саме емоції сприяють творчому самовираженню особистості, розвитку уяви, фантазії, креативності.

Емоції визначають як особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаних з інстинктами, потребами, мотивами, що відображають у формі безпосереднього переживання явищ та ситуацій для здійснення його життєдіяльності (Meshcheriakov, & Zinchenko, 2003, p. 561). Емоційно-вольова сфера нерозривно пов'язана з

формами активності. Відсутність емоцій унеможливорює будь-який вид діяльності індивіда, його поведінку та спілкування. Ущільненість емоцій може свідчити про тяжкі психічні розлади, що створюють перешкоди особистості на шляху реалізації нею власних соціальних ролей.

Емоційні стани відіграють провідну роль у будь-якій сфері професійної діяльності: у педагогіці, спорті, мистецтві, медицині, психології, юридичній діяльності тощо. Особливої актуальності поняття емоційних станів набуває в межах юридичної психології, зокрема, юридично релевантні емоційні стани є важливим питанням проведення судово-психологічної експертизи. Є. Ільїн, визначаючи роль та функції емоцій, серед інших виокремлює їх деструктивну роль. Останню автор характеризує як таку, що призводить до дезорганізації поведінки та діяльності особистості (Ільїн, 2001). Негативні емоційні стани, які виникають під впливом психогенних чинників, такі як: страх, гнів, агресія, фрустрація, стрес, афект, ревності, – не завжди цілком підлягають свідомому контролю та часто призводять до виникнення конфліктних ситуацій під час взаємодії з оточуючими, які нерідко закінчуються вчиненням тяжких злочинів. Відповідно до Кримінального кодексу України, доведення наявності в обвинувачуваного в момент вчинення злочину стану сильного душевного хвилювання належить до обставин, які

пом'якшують покарання. Стан сильного душевного хвилювання – це юридичне поняття, якому в психології відповідає стан фізіологічного афекту й інші юридично значущі емоційні стани. Для встановлення наявності юридично релевантного емоційного стану в обвинуваченого на момент учинення злочину, а також у свідків і потерпілих проводять судово-експертні дослідження.

Беручи до уваги те, що емоційна сфера чинить вирішальний вплив на вияв усіх форм активності особистості, а також те, що такий вплив може бути не лише позитивним, а й деструктивним, вивчення емоційних станів набуває виняткового значення в психології загалом і юридичній психології зокрема. Особливо актуальним є вивчення тих емоційних станів, які діагностуються в межах проведення судово-психологічної експертизи емоційних станів та інших видів судових експертиз, оскільки саме вони мають найвищу юридичну релевантність, а доведення їх наявності в особистості на момент вчинення злочину може суттєво вплинути на рішення суду.

Дослідженню емоційних станів присвячено роботи вітчизняних та іноземних авторів. Серед них П. Анохін, О. Батуєв, П. Екман, К. Ізард, Є. Ільїн, Р. Лазарус, В. Леонтьєв, О. Леонтьєв, Я. Рейковський, С. Рубінштейн та ін.

Найґрунтовніше питання юридично релевантних емоційних станів аналізували в роботах такі автори: О. Авраменко, Л. Алексєєва, А. Брижак, І. Горьковая, В. Гульдман, А. Кобера, М. Костицький, В. Лисков, В. Острішко, В. Первомайський, Т. Печернікова, Т. Приходько, І. Савка, Ф. Сафуанов, О. Сітковська, В. Ткаченко, Л. Шеховцова, В. Шуляр, Т. Щеніна та ін. Проблему юридично значущих емоційних станів науковці порушують здебільшого в межах судово-психологічних, судово-психіатричних і комплексних експертних досліджень.

Аспекти цього питання розглянуто в роботах Д. Александрова, В. Андросюка, Л. Казміренко, О. Мартенка та ін.

Варто зазначити, що, вивчаючи емоційні стани, автори зосереджують увагу переважно на станах фізіологічного та патологічного афекту, а також на юридичному понятті – стані сильного душевного хвилювання.

У роботах О. Крачмара, М. Левітова, А. Налчаджяна, Л. Дементій, С. Прахової проаналізовано поняття фрустрації особистості з позицій різних підходів. Зв'язок фрустрації зі злочинною поведінкою висвітлюють у своїх роботах такі автори: В. Белов, Н. Малиніна, Ю. Парфенов, Ф. Сафуанов, Н. Чернова та ін.

Поняття стресу або психічного напруження стало предметом дослідження В. Абабкова, В. Апчела, В. Бодрова, П. Горизонтова, Л. Китаєва-Смика, Р. Кадирова, Ф. Космолінського, Р. Лазаруса, І. Малкіної-Пих, Ф. Меєрсона

Н. Наєнко, Т. Немчина, Г. Сельє, В. Суворової, М. Цигана, Ю. Щербатих та ін.

З огляду на викладене вище, емоційні стани людини ґрунтовно досліджені в різних галузях психології. Проте в межах експертних досліджень юридичної психології найбільш вивченим є стан афекту, стани стресу та фрустрації, а також інші емоційні стани, які порівняно рідше підлягають діагностиці в межах судово-психологічної або комплексної експертизи. Останнє надає змогу стверджувати, що проблема психологічної характеристики юридично релевантних емоційних станів потребує ще глибшого вивчення.

Мета і завдання дослідження

Мета і завдання статті полягають у теоретичному аналізі проблеми емоційних станів, які мають юридичне значення.

Виклад основного матеріалу

Л. Алексєєва визначає юридично значущий емоційний стан як такий, що характеризується не лише цілісністю та своєрідністю залежно від виду, а й своїм впливом на суб'єкта діяльності, що виявляється в стражданні, яке полягає в зниженні рівня відображення та регуляції, а також специфіці їх взаємозв'язку, тобто порушенням (у межах норми) єдності свідомості й діяльності та (або) цілісності діяльності, що виявляється в крайніх варіантах або пасивним спостереженням людини, яка переживає цей стан; або її надмірною неупорядкованою активністю, тобто у вигляді афективного вибуху чи зриву в будь-якій ланці функціонування психічного відображення, програмування та регуляції (Alekseeva, 1996, р. 11-12). Тобто юридично релевантні емоційні стани завжди негативні, оскільки призводять до страждання, унеможливають нормальне функціонування організму, порушуючи інтеграцію між вищою формою психічного відображення та однією з провідних форм активності особистості.

Актуальним постає питання класифікації юридично релевантних емоційних станів.

У загальній психології класифікують емоції на власне емоції та емоційні стани. Є. Ільїн до власне емоцій відносить емоції очікування та прогнозу; задоволення та радості; фрустраційні емоції; комунікативні й інтелектуальні. Емоційними станами, які виникають у процесі діяльності, слід вважати стрес, нудьгу, відразу, а також феномен «емоційного вигорання» (Ільїн, 2001). Класифікація юридично значущих емоційних станів проводиться переважно в межах проведення експертних досліджень. Так, на підставі досліджень Л. Алексєєвої, у межах судово-психологічної експертизи емоційних станів виокремлено (Alekseeva, 1996, р. 6):

1. Психологічний (інформаційний та емоційний) стрес.

2. Афект, гостре горе та тривожність (безпорадність та безнадійність) як прояви кризи.
3. Стан ревнощів і стан тривожності як конфліктні стани.

4. Різного типу стани фрустрації.

5. Пристрасть.

А. Кобера пропонує подібну класифікацію юридично значимих емоційних станів (Kobera, 2010):

1. Стресові стани.

2. Кризові стани.

3. Конфліктні стани.

4. Фрустраційні стани.

5. Афект. Автор пропонує розглядати афективний стан як синонім стану сильного душевного хвилювання.

Загальноприйнятими емоційними станами, які є предметом дослідження судово-психологічної експертизи емоційних станів, вважають афект (ідеться про фізіологічний афект, оскільки патологічний афект розглядається в межах психіатрії), стрес (або стан психічного напруження) та фрустрацію (Engalychev, & Shipshin, 1997; Gorkovaia, 2003; Furmanov, & Metlitskiy, 2014).

Експерт-психолог О. Метельов у відеолекції «Судово-психологічна експертиза» наголошує на тому, що до юридично релевантних емоційних станів, окрім перерахованих, належить також посттравматичний стресовий стан.

Є. Ільїн виокремлює три основні компоненти будь-якого емоційного реагування (Ilin, 2001):

1. Імерсивний компонент або переживання.

2. Фізіологічний компонент.

3. Експресивний компонент.

3 позицій психології феномен переживання можна розглядати як будь-який емоційно забарвлений стан та явище дійсності, що відчувається суб'єктом, безпосередньо представлене в його свідомості й таке, що є для суб'єкта подією його життя (Golovin, 1998). Є. Ільїн наголошує на тому, що в основу переживання покладено знак емоції, яка і викликає дане переживання. Усі юридично релевантні емоційні стани мають негативне емоційне забарвлення. Варто також зазначити, що переживання класифікують за тривалістю: від миттєвих до перманентних.

Переживання емоцій безпосередньо пов'язане із роботою вегетативної нервової системи. Остання регулює такі функції організму, як секреція потових залоз, частота серцевих скорочень, артеріальний тиск, розширення та звуження зіниць тощо. Діяльність вегетативної нервової системи не підлягає свідомому контролю людини.

Експресію називають зовнішні сигнали та знаки, які інформують про внутрішній стан суб'єкта і які суб'єкт може безпосередньо спостерігати. Прикладом емоційної експресії є

сигнали й знаки, які інформують про емоційний стан суб'єкта (Meshcheriakov, & Zinchenko, 2003, р. 557). Експресивний компонент включає міміку, жестикуляцію, пантоміміку тощо.

Якщо розглядати компоненти емоційного реагування на прикладі афективного стану, то імерсивний компонент (переживання ситуації) реалізується на підготовчій стадії афекту. На другій стадії (стадії вибуху) реалізуються фізіологічний та експресивний компоненти емоційного реагування.

Розглянемо детальніше юридично релевантні емоційні стани.

Класифікуючи юридично значущі емоційні стани, автори (Alekseeva, 1996; Kobera, 2010) акцентують увагу на стресових станах. Л. Алексєєва основну увагу приділяє інформаційному та емоційному видам стресу. Інформаційний стрес виникає в ситуації інформаційних перенавантажень. Емоційний проявляється у ситуації загрози, небезпеки, образи тощо (Golovin, 1998).

У літературних джерелах (Herasymova, 2001) як синонім поняття «стрес» використовують термін «нервово-психічна напруга». Зазвичай стрес визначають як стан психічної напруги, що виникає у людини в процесі діяльності у найбільш складних, важких умовах як повсякденного життя, так і в особливих умовах (Meshcheriakov, & Zinchenko, 2003, р. 479). Причому автор поняття «стрес» й автор адаптаційного синдрому Г. Сельє заперечують можливість ототожнення понять «стрес» і «нервово-психічна напруга», пояснюючи свою позицію тим, що стрес властивий навіть організмам, які не мають нервової системи, – нижчим тваринам і рослинам. Автор також підкреслює, що нервово-психічна напруга – це завжди стрес (Sele, 1982). Загальний адаптаційний синдром був відкритий Г. Сельє 1936 року під час експериментальних досліджень із тваринами. Автор відкрив три стадії стресу, схарактеризував фізіологічні механізми їх виникнення:

1. Стадія тривоги.

2. Стадія супротиву.

3. Стадія виснаження.

Кожну із цих стадій учений співвідніс з онтогенетичними етапами життя людини. Так, на думку автора, стадія тривоги відповідає дитинству; стадія супротиву – зрілості; стадія виснаження – старості (Sele, 1982).

У роботах Г. Сельє схарактеризовано біологічний стрес, властивий будь-якому живому організму. Ю. Щербатих акцентує увагу на необхідності диференціації біологічного стресу та психологічного – властивого лише людині. Автор визначає такі основні ознаки психологічного стресу:

1. Психологічний стрес виникає не лише як реакція на реальну подію, а і як реакція на

можливість виникнення події загрозливого характеру в майбутньому.

2. Характеризується активною життєвою позицією людини щодо ситуації, яка спричинила стрес (Shcherbatykh, 2006).

Отже, біологічний стрес не можна цілком ототожнювати з поняттям нервово-психічної напруги, проте це ототожнення повністю задовольняє поняття психологічного стресу.

На думку Р. Кадирова, варто виокремити три основні види стресу (Kadyrov, 2012, р. 34):

1. Емоційний або психічний. Автор ототожнює ці два поняття. Проте у психології не завжди ці поняття розглядають як синонімічні. О. Кокун, Н. Агаєв, І. Пішко, Н. Лозінська, посилаючись на роботи Н. Самоукіної, пропонують розглядати психологічний стрес як ширше поняття, що вміщує інформаційний, емоційний та комунікативний види стресу (Kokun, Ahaiev, Pishko, & Lozinska, 2015, р. 26).

2. Фізичний стрес. Цей вид стресу не має безпосереднього зв'язку з емоційними переживаннями.

3. Змішаний стрес.

Юридичне значення має винятково негативний стрес (дистрес), останній завжди супроводжується негативними емоціями: страхом, злістю, гнівом, роздратуванням, тривогою тощо. Саме негативні емоції, впливаючи на поведінку людини, можуть порушувати її регуляцію.

Як віддалена реакція на стресову подію в особистості може з'явитися посттравматичний стресовий стан. Р. Кадиров визначає посттравматичний стресовий розлад як особливу форму загальної стресової реакції, обумовленої екстремальною ситуацією, у якій екстремальні фактори діють у часі та просторі, мають певне значення для особистості та суб'єктивно оцінюються нею як незвичні, такі, що виходять за межі «нормального людського досвіду» (Kadyrov, 2012, р. 100). Причиною виникнення посттравматичного стресового стану вважають різноманітні психотравмуючі ситуації. До них належать війни, катастрофи, теракти, ситуації пережитого фізичного або сексуального насилля тощо. Варто зазначити, що поняття психотравмуючої ситуації є суб'єктивним для кожної окремої особистості. Окрім того, є чинники, які ускладнюють протікання посттравматичного стресового розладу. Г. Темур, посилаючись на роботи Н. Тарабріної, К. Тушкової, Н. Бундало, В. Волошиної, Л. Пергаменщика, серед останніх виокремлює такі (Temur, 2018):

1. Особливості характеру. Р. Кадиров до таких особливостей відносить інтравертованість, песимістичність, негативні переконання особистості стосовно себе, негативне ставлення до світу тощо. (Kadyrov, 2017).

2. Стать. У літературних джерелах зазначено, що такий розлад частіше трапляється в жінок, ніж у чоловіків.

3. Вік. Критичним вважають вік понад 46 років (Kadyrov, 2017).

4. Життєвий досвід. На прикладі військово-службовців можна стверджувати, що чим більший досвід участі у воєнних діях, тим нижчий ризик виникнення посттравматичного стресового стану.

5. Психічні розлади в минулому. Певне значення має також наявність психічних розладів у сімейному анамнезі особистості.

6. Адикції (алкогольна та наркотична залежність).

7. Враження ЦНС, тяжкі соматичні захворювання, перенесені в минулому.

Отже, у контексті переживання однієї і тієї самої психотравмуючої ситуації можна визначити групу осіб, які будуть більше схильні до посттравматичного стресового розладу, порівняно з іншими.

Людина, яка перебуває в посттравматичному стресовому стані, може вчиняти дії, які становлять загрозу як для неї самої, так і для її оточення.

Р. Кадиров серед необхідних критеріїв діагностики ступеня тяжкості посттравматичного стресового розладу виокремлює порушення в таких сферах життєдіяльності особистості, як сім'я, виробнича, соціальна й особистісна сфери, а також здоров'я (Kadyrov, 2017).

До кризових станів Л. Алексєєва відносить насамперед афект (Alekseeva, 1996).

Психологічному поняттю стану афекту в законодавстві України відповідає юридичне поняття стану сильного душевного хвилювання. Під час практичної діяльності, зокрема в межах судової експертизи, питання диференціації стану афекту з іншими психічними станами та психічними розладами постає надзвичайно гостро. Ф. Сафуанов, О. Савіна та М. Морозова, аналізуючи проблеми організації експертно-діагностичного психологічного дослідження під час різних видів судово-психіатричної експертизи, констатують неузгодженість у поглядах психіатра та психолога на емоційний стан підекспертного. Психіатр може заперечувати наявність афективного стану та наполягати на тому, що підекспертний міг цілком усвідомлювати фактичну небезпеку власних дій, а психолог може діагностувати стан афекту в підекспертного, що характеризується звуженням свідомості і, як наслідок, – неможливістю усвідомлення власних дій повною мірою (Safuanov, Savina, & Morozova, 2019).

Розглянемо поняття афекту детальніше.

Афект – це сильне та порівняно короточасне емоційне переживання, що супроводжується різко

вираженими руховими та вісцеральними виявами (Meshcheriakov, & Zinchenko, 2003, p. 47).

У протіканні афекту зазвичай визначають три основні стадії (Sitkovskaia, 1983):

- I. Підготовча стадія.
- II. Стадія вибуху.
- III. Заключна стадія.

За різними джерелами в основному розрізняють стан фізіологічного афекту, патологічного

афекту (діагностується в межах психіатрії), кумулятивного й аномального афекту (Sitkovskaia, 1983; Kostytskyi, 2014; Shuliar, 2013; Safuanov, Savina, Morozova, & Isaeva, 2016).

Важливою для експерта-психолога є порівняльна характеристика різних афективних станів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Диференціація видів афекту

(Sitkovskaia, 1983; Kostytskyi, 2014; Shuliar, 2013; Safuanov, Savina, Morozova, & Isaeva, 2016)

Стадії афекту	Фізіологічний афект	Кумулятивний афект	Патологічний афект	Аномальний афект (афект у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння)
Підготовча	Порівняно швидке виникнення та наростання афективної напруги в конфліктній ситуації	Поступове наростання афективної напруги під впливом тривалих травмуючих подій	Свідомість звужена, фіксована на травмуючих переживаннях	Ситуація здається більш загрозливою, ніж насправді
Вибух	Несподівана короткочасна афективна розрядка на тлі зниженого контролю свідомості	Стадія нагадує стадію вибуху під час фізіологічного афекту	Стан сутінкового затьмарення або виключення свідомості. Можливі галюцинації та психосенсорні розлади. Бурхлива емоційна розрядка	Інтенсивність афективної розрядки визначається психічними розладами, які виникають під впливом алкоголю чи наркотичних речовин
Виснаження	Виснаження, часткове амнезування подій	Нагадує стадію виснаження під час фізіологічного афекту	Раптове виснаження, глибокий сон. Хворого фактично неможливо розбудити. Повне амнезування подій	Астенічний стан, що зумовлюється і постафективним виснаженням, і алкогольною чи наркотичною інтоксикацією організму

Таким чином, кумулятивний та аномальний афекти можна розглядати як варіанти фізіологічного афекту, оскільки вони спостерігаються у психічно здорових осіб. Причому, якщо за фізіологічному й аномального афекту стан емоційної напруги буде виникати та наростати порівняно швидко, то за кумулятивного – напруга накопичується протягом тривалого часу. За аномального афекту, який викликаний вживанням алкоголю чи наркотиків, психічний стан буде погіршуватися під впливом цих речовин. Якщо

стадія виснаження за фізіологічного та кумулятивного афекту буде характеризуватися майже однаково, то за аномального афекту астенізацію та загальний стан особистості погіршуватиме токсичний вплив на організм алкоголю чи наркотиків.

Діагностика патологічного афекту знаходиться в межах психіатрії. Цей вид афекту відрізняється від схарактеризованих глибшим порушенням свідомості й абсолютною втратою контролю над власними діями в період афективного стану.

Досить важливе значення для юридичної діяльності мають фрустраційні стани, що можуть виникнути в особистості.

Фрустрацією прийнято називати психічний стан, який спричинений невдоволенням потреб і бажань особистості. Стан фрустрації супроводжується різними негативними переживаннями: розчаруванням, роздратуванням, тривогою, відчаєм тощо. Фрустрація виникає в ситуації конфлікту, коли людина натикається на перешкоди, які неможливо (досить складно) подолати (Meshcheriakov, & Zinchenko, 2003, p. 525).

Т. Мостова, аналізуючи проблему фрустрації у вітчизняній та зарубіжній психології, виокремлює низку деструктивних емоцій і деструктивних форм поведінки, які можуть бути властиві індивіду, що перебуває в стані фрустрації. Серед фрустраційних емоцій автор відмічає розчарування, гнів, сум, горе, нудьгу. До деструктивних форм поведінки належать невіпорядковані дії, апатія та деструкція, стереотипія, регресія, агресивна поведінка (Mostova, 2019). Саме можливість виникнення деструктивних форм поведінки в індивіда, а також поганий самоконтроль у стані фрустрації створюють небезпеку вчинення злочинів. Дослідження таких класиків психологічної науки, як Д. Доллард, Н. Міллер, С. Розенцвейг, вказують на тісний взаємозв'язок фрустрації та агресії. Зв'язок фрустрації з порушеннями поведінки розглядають у своїх роботах В. Белов, Ю. Парфенов, Н. Малініна, Н. Чернова та ін. Досить детальному аналізу поняття кримінальної агресії підлягає у роботах Ф. Сафуанова.

Аналізуючи поведінку особистості, яка перебуває у стані фрустрації, М. Костицький, опираючись на роботи І. Кудрявцева, визначає три варіанти (Kostytskyi, 2014):

1. Зниження та втрата вольового контролю.
2. Втрата смислових зв'язків.
3. Одночасна втрата доцільності поведінки та її смислового зв'язку з мотивом ситуації.

Автор зазначає, що найбільш суттєвий вплив на психіку особистості, зокрема на її

саморегуляцію та волевиявлення, має третій тип поведінкових порушень.

З основним реєстром психодіагностичних методик, спрямованих на діагностику юридично значущих емоційних станів, що проводиться в межах судово-психологічної експертизи, можна ознайомитися на сайті Міністерства юстиції України.

Наукова новизна

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше емоційні стани особистості підлягають детальному теоретичному аналізу з огляду на їх юридичне значення, що дозволяє надалі розширити перелік таких емоційних станів та більш детально вивчити їхній вплив на усіх суб'єктів юридичної взаємодії.

Висновки

Узагальнюючи викладене вище, слід зазначити, що емоції чинять визначальний вплив на всі сфери життєдіяльності людини, а також нерозривно пов'язані з основними формами її активності. Наслідком негативних емоційних станів можуть стати деструктивні форми поведінки, зокрема й делінквентна поведінка особистості. Найпоширенішими юридично релевантними емоційними станами слід вважати стрес, афект і фрустрацію. Теоретичний аналіз літератури засвідчує, що серед перерахованих найбільшу увагу дослідників привертає стан афекту. Особливої актуальності такі емоційні стани набувають під час проведення судово-експертних досліджень, оскільки доведення їх наявності в підєкспертного в момент учинення злочину може суттєво позначитися на призначенні міри покарання.

Крім проаналізованих, є й інші юридично релевантні емоційні стани: кризові стани, конфліктні стани, пристрасть. У контексті юридичної психології вони досліджені недостатньо, що становить перспективу подальших досліджень.

REFERENCES

- Alekseeva, L.V. (1996). *Sudebno-psikhologicheskaya ekspertiza emotsionalnykh sostoyaniy* [Forensic psychological examination of emotional states]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- Engalychev, V.F., & Shipshin, S.S. (1997). *Sudebno-psikhologicheskaya ekspertiza* [Forensic psychological examination]. Kaluga [in Russian].
- Furmanov, I.A., & Metlitskiy, I.E. (2014). *Sudebno-psikhologicheskaya ekspertiza*. [Forensic psychological examination]. Minsk: BGU [in Russian].
- Golovin, S.Iu. (Ed.). (1998). *Slovar prakticheskogo psikhologa* [Dictionary of Practical Psychologist]. Minsk: Kharvest [in Russian].
- Gorkovaia, I.A. (2003). *Osnovy sudebno-psikhologicheskoy ekspertizy* [The basis of forensic psychological examination]. SPb. [in Russian].
- Herasymova, I.V. (Ed.). (2001). *Psikhicheskaya napriaznennost* [Mental tension]. *Frustratsiia, Frustration*. Vladivostok: MGU [in Russian].
- Ilin, E.P. (2001). *Emotsii i chuvstva* [Emotions and feelings]. SPb: Piter [in Russian].

- Kadyrov, R.V. (2012). *Posttraumatichekoe stressovoe rasstroystvo (PTSD): sostoianie problemy, psikhodiagnostika i psikhologicheskaya pomoshch* [Post-traumatic stress disorder (PTSD): state of the problem, psychodiagnostics and psychological assistance]. SPb.: Rech [in Russian].
- Kadyrov, R.V. (2017). *Sudebno-psikhologicheskie ekspertnye kriterii diagnostiki posttraumatichekogo stressovogo sostoianiia postradavshogo po delam o kompensatsii mornalnogo vreda* [Forensic and psychological expert criteria for the diagnosis of post-traumatic stress state of a victim in cases of compensation for moral harm]. Ulianovsk: Zebra [in Russian].
- Kobera, A.V. (2010). Teoretychni aspekty sudovo-psykhologichnoi ekspertyzy emotsiinykh staniv [Theoretical aspects of forensic psychological examination of emotional states]. *Naukova zapysky, Proceedings*, 16, 113-119 [in Ukrainian].
- Kokun, O.M., Ahaiev, N.A., Pishko, O.I., & Lozinska, N.S. (2015). *Osnovy psykhologichnoi dopomohy viiskovosluzhbovtiam v umovakh boiovykh dii* [Fundamentals of psychological assistance to servicemen in combat]. Kyiv: NDTs HP ZSU [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V. (2014). Zastosuvannia sudovo-psykhologichnoi ekspertyzy afektu ta inshykh emotsiinykh staniv u administratyvnomu protsesi [Implementation of forensic psychological examination of affect and other emotional states into the administrative process]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho, Scientific and Information Bulletin of Ivano-Frankivsk University of King Danylo Halytsky*, 9, 12-18 [in Ukrainian].
- Meshcheriakov, B.G., & Zinchenko, V.P. (Eds.). (2003). *Bolshoi psikhologicheskii slovar* [Great psychological dictionary]. SPb.: Prain-EVROZNAK [in Russian].
- Mostova, T.O. (2019). Naukovi pidkhody do rozuminnia sutnosti profesiinoi frustrovanosti osobystosti u suchasni psykhologichnii nautsi [Scientific approaches to understand the nature of the professional frostersity of personality in the modern psychological science]. *Colloquium-journal. Psychological sciences*, 6(30), 67-69. doi: 10.24411/2520-6990-2019-10122 [in Ukrainian].
- Safuanov, F.S., Savina, O.F., & Morozova, M.V. (2019). Problemy organizatsii ekspertno-diagnosticheskogo psikhologicheskogo issledovaniia pri razlichnykh vidakh sudebno-psikhiatricheskoy ekspertyzy [Problems of organization of expert-diagnostic psychological research in various types of forensic psychiatric examination]. *Rossiyskiy psikhiatricheskii zhurnal, Russian Journal of Psychiatry*, 3, 33-42. doi: 10.24411/1560-957X-2019-11926 [in Russian].
- Safuanov, F.S., Savina, O.F., Morozova, M.V., & Isaeva, I.V. (2016). Kriterii sudebno-psikhologicheskoy ekspertnoy otsenki iuridicheski relevantnykh emotsionalnykh sostoianiy u obviniaemykh [Criteria for psychological evaluation of legally relevant emotional states of defendants]. *Teoriia i praktika sudebnoy ekspertyzy, Theory and practice of forensic science*, 3(43), 46-58 [in Russian].
- Sele, G. (1982). *Stress bez distressa* [Stress without distress]. Moscow: Progress [in Russian].
- Shcherbatykh, Iu.V. (2006). *Psikhologiya stressa i metody korrektsii* [Psychology of stress and correction methods]. SPb.: Piter [in Russian].
- Shuliar, V.O. (2013). Yurydyko-psykhologichna kharakterystyka protypravnykh diian, skoiennykh u stani sylnoho dushevnoho khvyliuvannia [Legal and psychological characteristics of unlawful acts committed in a state of intense emotional excitement]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Sitkovskaia, O.D. (1983). *Sudebno-psikhologicheskaya ekspertiza affekta* [Forensic psychological examination of affect]. Moscow [in Russian].
- Temur, G.M. (2018). Diagnostika otdalennykh posledstviy posttraumatichekogo stressovogo rasstroystva [Diagnostics of the long-term effects of post-traumatic stress disorder]. *Nauchno-metodicheskiy elektronnyy zhurnal "Kontsept", Scientific and methodological electronic journal "Kontsept"*, 10.. Retrieved from <http://e-koncept.ru/2018/182031.htm>. doi: 10.24422/MCITO.2018.10.18196 [in Russian].
- Znarikov, N.M., Morozov, G.V., & Khritinin, D.F. (2004). *Sudebnaia psikhiatriia* [Forensic Psychiatry]. Moscow: Norma [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алексеева Л. В. Судебно-психологическая экспертиза эмоциональных состояний : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. М., 1996. 25 с.
- Енгальчев В. Ф., Шипшин С. С. Судебно-психологическая экспертиза : метод. рук. Калуга, 1997.
- Фурманов И. А., Метлицкий И. Е. Судебно-психологическая экспертиза : учеб. материалы. Минск : БГУ, 2014. 78 с.
- Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. Минск : Харвест, 1998. 800 с.
- Горьковая И. А. Основы судебно-психологической экспертизы : учеб. пособие. СПб., 2003. 127 с.
- Психическая напряженность. *Фрустрация* : хрестоматия / сост. И. В. Герасимова. Владивосток : МГУ, 2001.
- Ильин Е. П. Эмоции и чувства : учеб. пособие. СПб. : Питер, 2001. 752 с.
- Кадыров Р. В. Посттравматическое стрессовое расстройство (PTSD): состояние проблемы, психодиагностика и психологическая помощь : учеб. пособие. СПб. : Речь, 2012. 448 с.
- Кадыров Р. В. Судебно-психологические экспертные критерии диагностики посттравматического стрессового состояния пострадавшего по делам о компенсации морального вреда : метод. рек. Ульяновск : Зебра, 2017. 77 с.
- Кобера А. В. Теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи емоційних станів. *Наукові записки*. 2010. Вип. 16. С. 113–119. (Серія «Психологія і педагогіка»).

- Кокур О. М., Агаєв Н. А., Пішко О. І., Лозінська Н. С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.
- Костицький М. В. Застосування судово-психологічної експертизи афекту та інших емоційних станів у адміністративному процесі. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2014. № 9. С. 12–18.
- Большой психологический словарь / за ред. : Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. 3-е изд. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 632 с.
- Мостова Т. О. Наукові підходи до розуміння сутності професійної фрустрованості особистості у сучасній психологічній науці. *Colloquium-journal. Psychological sciences*. 2019. № 6 (30). С. 67–69. doi: 10.24411/2520-6990-2019-10122.
- Сафуанов Ф. С., Савина О. Ф., Морозова М. В. Проблемы организации экспертно-диагностического психологического исследования при различных видах судебно-психиатрической экспертизы. *Российский психиатрический журнал*. 2019. № 3. С. 33–42. doi: 10.24411/1560-957X-2019-11926.
- Сафуанов Ф. С., Савина О. Ф., Морозова М. В., Исаева И. В. Критерии судебно-психологической экспертной оценки юридически релевантных эмоциональных состояний у обвиняемых. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2016. № 3 (43). С. 46–58.
- Селье Г. Стресс без дистресса. М. : Прогресс, 1982.
- Щербатых Ю. В. Психология стресса и методы коррекции : учеб. пособие. СПб. : Питер, 2006. 256 с.
- Шуляр В. О. Юридико-психологічна характеристика протиправних діянь, скоєних у стані сильного душевного хвилювання : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2013. 220 с.
- Ситковская О. Д. Судебно-психологическая экспертиза аффекта : метод. пособие. М., 1983. 71 с.
- Темур Г. М. Диагностика отдаленных последствий посттравматического стрессового расстройства. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2018. № 10 (октябрь). URL: <http://e-koncept.ru/2018/182031.htm>. doi: 10.24422/MCITO.2018.10.18196.
- Жариков Н. М., Морозов Г. В., Хритинин Д. Ф. Судебная психиатрия : учебник / под. общ. ред. Г. В. Морозова. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2004. 528 с.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2019

Vlasenko S. – Ph.D in Psychology, Associate Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3645-9599>

Psychological Characteristics of Legally Relevant Emotional States

*The purpose of this article is to develop one of the most burning problems of psychology in general and legal psychology in particular – problems of psychological characteristics of the personality's emotional states that are legally relevant. **Methodology.** A theoretical analysis of scientific sources on the specified topic is the leading research method. **Scientific novelty.** It is stated in the article that the personality's emotional states have the largest value within carrying out forensic analyses. Basic approaches to classify legally relevant emotional states are determined based on the theoretical analysis. It is established that such emotional states as affect, stress, post-traumatic stress and frustration are of the largest value for the legal psychology. The notions of a biological and a psychological stress are differentiated during the analysis of the stress state. A theoretical analysis of the post-traumatic stress disorder that is legally relevant is introduced. The factors complicating the dynamics of the post-traumatic stress disorder and the criteria of its diagnostics are specified on the basis of the leading investigators' works. The notion of the affective state is analysed. A comparative differentiation of a preparatory stage, an explosion stage and a final stage of the physiological, cumulative, pathological and abnormal affect (the affect in a state of alcoholic and narcotic intoxication) is performed. The frustration state is analysed. It is determined that the frustration is closely related to aggression and may cause behavioural disorders. According to the works of leading scientists the basic variants of the personality's behaviour in the state of frustration are specified. **Conclusions.** It is proved that the affective state is the most investigated legally relevant emotional state, herewith other legally relevant emotional states, in particular crisis states, conflict states or addiction were less investigated by scientists in the context of the legal psychology, that makes a prospect for further investigations.*

Keywords: emotional state; stress; post-traumatic stress; affect; frustration; forensic analysis.